

Γιώργος Φρέρης

Γράφω ή μεταφράζω στη γλώσσα του άλλου;

Η περίπτωση των Ελλήνων γαλλόφωνων συγγραφέων

Οι τρεις μεγάλοι πεθαμένοι ποιητές μας (δηλαδή ο Σολωμός, ο Κάλβος και ο Καβάφης) δεν ήξεραν ελληνικά (...). Αυτό που λέμε σύγχρονη ελληνική λογοτεχνία και είναι το σύνολο των λογοτεχνικών έργων μιας χρονικής περιόδου που αρχίζει από τον Σολωμό και συνεχίζεται ακόμη, παρουσιάζει ένα γνώρισμα που κάνει αμέσως εντύπωση: γραφότανε σπάνια ελληνικά, και από συγγραφείς που έγραφαν ελληνικά σε εξαιρετικές περιπτώσεις (...) Ο γενάρχης της λογοτεχνίας αυτής δεν ήξερε ελληνικά, αλλά τα έμαθε και τα μάθαινε ως το τέλος της ζωής του. Ο Σολωμός έμαθε και έγραψε ελληνικά με τον ίδιο τρόπο (κρατώντας όλες τις αναλογίες) που έμαθε και έγραψε γαλλικά ο Παπαδιαμαντόπουλος, που κι αυτός, μολονότι σ' έναν πολύ πιο περιορισμένο κύκλο, άφησε τα σημάδια της γλωσσικής του επίδοσης στα γαλλικά γράμματα.

(Γιώργος Σεφέρης, «Ελληνική γλώσσα», Δοκιμές, τ, Α', Αθήνα, Ίκαρος, 4η έκδ. 1981, σ. 71.)

Το φαινόμενο της αυτομετάφρασης στη λογοτεχνία δεν είναι καινούργιο· τα τελευταία χρόνια, το ερευνητικό ενδιαφέρον για τη μετάφραση, και μάλιστα τη λογοτεχνική, πρόβαλε το πρόβλημα, με την τάση ορισμένων δημιουργών να μεταφέρουν οι ίδιοι το έργο τους από το μητρικό γλωσσικό ιδίωμα σε κάποιο άλλο. Οι λόγοι αυτής της πρακτικής τις περισσότερες φορές οφείλονται:

- σε «ατυχήματα» της ιστορίας, όπως αυτό της αποικιοκρατίας,
- της επιβολής εκμάθησης μιας δεύτερης γλώσσας,
- της πολιτικής δίωξης των συγγραφέων,
- της μετανάστευσης γενικά,
- σε λόγους προσωπικούς, όπως η αναζήτηση ενός ευρύτερου κοινού εκ μέρους του συγγραφέα,
- η αναγνώριση και η ανάδειξή του,
- η προσωπική τάση να επιδείξει τις ικανότητες και σε άλλα γλωσσικά πεδία,
- η αδυναμία της «εθνικής» του λογοτεχνίας να έχει ευρύτερη εμβέλεια διεθνώς.

Ώρες και μέρες έμεινα με τα μάτια καρφωμένα στη λευκή σελίδα, χωρίς να καταφέρω να σημειώσω ούτε μια λέξη: ήμουν ανίκανος να διαλέξω ανάμεσα στα ελληνικά και τα γαλλικά. Ήθελα ακριβώς να γράψω για τη δυσκολία αυτής της επιλογής, αλλά πώς να γράψω χωρίς να την έχω ήδη κάνει;

(B. Αλεξάκης, *Παρίσι - Αθήνα*, Αθήνα, Εξάντας, 1993, σ. 12.)

Η λογοτεχνική μετάφραση είναι ένας από τους βασικούς παράγοντες που διευκολύνει μια εθνική λογοτεχνία να εξαγάγει και να εισαγάγει ό,τι αυτή επιθυμεί. Έτσι το εθνικό στοιχείο προσεγγίζει και ανάγεται σε παγκόσμιο ή πάλι το παγκόσμιο, με την πάροδο του χρόνου, παραμερίζει το εθνικό και το αντικαθιστά.

- Υπάρχει μια ομοιογένεια μεταξύ της μετάφρασης και της γραφής, αφού σήμερα γνωρίζουμε ότι το γραπτό κείμενο δεν είναι παρά η καταγραφή μιας πνευματικής αναπαράστασης για την αναζήτηση μιας αλήθειας ή μιας πορείας της σκέψης.
- Η γραφή εμφανίζεται σαν μια διαδικασία καθαρά πνευματική, διάσπαρτη από θέσεις και λάθη, από πισωγυρίσματα και παραλήψεις, κάτι σαν τη μετάφραση
- Η γραφή εμφανίζεται, όπως και η μετάφραση, σαν η αποκάλυψη μιας αλήθειας ήδη συνειδητοποιημένης, και η οποία διατυπώνεται μέσω της αφήγησης με τα διάφορα περιστατικά, τους χαρακτήρες, τις περιγραφές.
- Στην ουσία, γραφή και μετάφραση στοχεύουν να κάνουν τον αποδέκτη-αναγνώστη, να αντιληφθεί το «αόρατο» ως ορατό, να του μεταφέρουν ως νόημα κατανοητό αυτό που δεν κατανοεί, να τον κάνουν να συνειδητοποιήσει αυτό για το οποίο αμφιβάλλει ή αγνοεί.

Αυτή η λογοτεχνική δραστηριότητα της γραφής και της μετάφρασης πραγματοποιείται με την ανταλλαγή ιδεών, και με διάλογο. Η γλώσσα ως μέσο δεν αντιμετωπίζεται σαν μια απλή δομή, ικανή να λειτουργήσει σύμφωνα με μια σειρά νόμων, αλλά σαν ένας λόγος πολυφωνικός και πολυσημασιολογικός που στοχεύει στη διεύρυνση της γλώσσας και στη δυνατότητα να αποδώσει όλο και περισσότερα νοήματα μέσω των λέξεων και των εκφράσεων του.

Είτε ελληνικά είτε γαλλικά γράψω, όπου κι αν εκτυλίσσεται η δράση (...) την ίδια περίπου ιστορία διηγούμαι πάντα. Ή παρουσιάζει κάποιο ενδιαφέρον και στις δύο γλώσσες, ή δεν ενδιαφέρει σε καμιά.

Ενώ πίστευα ότι είχα βρει μια ισορροπία, ότι ήμουν κι εδώ κι εκεί, διαπίστωσα ότι δεν ήμουν πουθενά. Διέσχισα ένα βάραθρο, προχωρώντας πάνω σε μια γέφυρα που στην πραγματικότητα ήταν ανύπαρκτη.

(B. Αλεξάκης, *Παρίσι - Αθήνα*, Αθήνα, Εξάντας, 1993, σ. 19-20.)

- Ο συγγραφέας που επιχειρεί να αυτομεταφραστεί εκτίθεται σε κινδύνους, γιατί αν στην περίπτωση της αυτομετάφρασης, μεταφραστής και δημιουργός ταυτίζονται, στην ουσία δεν παύει να ισχύει η προσπάθεια σύγκλισης δύο γλωσσών, δύο πολιτιστικών ενοτήτων, δύο κόσμων.
- Ο αυτομεταφραζόμενος συγγραφέας γνωρίζει καλύτερα από κάθε άλλον ότι η απόδοση του δικού του κειμένου σε άλλη γλώσσα, σε καμιά περίπτωση δεν αποτελεί μια απλή αντιστοιχία νοημάτων, αλλά είναι και η απόδοση του τόνου, της ατμόσφαιρας, η ακριβής απήχηση υπονοούμενων καθώς και άλλων παραγόντων που άπτονται της απόδοσης, η ποιητική διαίσθηση, ο ρυθμός και η δυνατότητα της ανα-δημιουργίας.

Η συνάντηση του νεοελληνικού πολιτισμού με τον γαλλικό ανάγεται στις αρχές του 13^{ου} αι. με την Οθωμανική αυτοκρατορία, τόσο στον ηπειρωτικό και νησιωτικό χώρο, όσο και στον ελληνισμό της διασποράς, αναπτύσσεται η αντίληψη ότι το γαλλικό πνεύμα -που την εποχή εκείνη επιβάλλεται στην Ευρώπη- γίνεται για τους Έλληνες, πηγή έμπνευσης του αγωνιστικού τους εθνικισμού και η γαλλική γλώσσα, μοντέλο έκφρασης της ευγένειας, των καλών ηθών, του λεπτού γούστου καθώς και των επιστημών.

Ο Κοραΐς, τις παραμονές της Ελληνικής Εθνεγερσίας, απευθυνόμενος σε Έλληνες και Γάλλους, δήλωνε στα γαλλικά: «Οι Γάλλοι έγιναν ο Μεσσίας για τους περισσότερους των Ελλήνων», εκφράζοντας μ' αυτόν τον τρόπο, όχι μόνο την επίμονη γαλλική πνευματική επιρροή στα ελληνικά πνευματικά δρώμενα, αλλά και τις προσδοκίες των Ελλήνων από τους πεφωτισμένους Γάλλους διανοούμενους της εποχής εκείνης.

Ένας σημαντικός αριθμός ελλήνων συγγραφέων και διανοουμένων, θα γράψουν απ' ευθείας στη γαλλική γλώσσα, παρακινούμενοι από τον ελληνικό αγώνα ανεξαρτησίας, για να κινητοποιήσουν την ευρωπαϊκή συνείδηση, υπέρ της ελληνικής υπόθεσης και με τα γαλλόφωνα έργα τους προσπάθησαν να συντηρήσουν την πατριωτική θεματική της νεοελληνικής λογοτεχνίας, απευθυνόμενοι :

- από τη μια, σ' ένα μορφωμένο ελληνικό κοινό, που κατανοούσε τη γαλλική γλώσσα,
- κι από την άλλη, υπερασπιζόμενοι με τα γραπτά τους την ελληνική υπόθεση στοχεύοντας στη Δύση.

Ο Ψυχάρης προσπάθησε να γνωρίσει στο γαλλικό κοινό τη νεοελληνική λογοτεχνία, επιχείρησε τη σύμπραξη του νατουραλισμού και του συμβολισμού, παρουσιάζοντας στα έργα του, που άλλοτε γραφόταν πρώτα στα ελληνικά κι άλλοτε πρώτα στα γαλλικά, τον ελληνικό λαϊκό τύπο ή τα ελληνικά τοπία. Ο Ψυχάρης επεδίωξε να γίνει καθοδηγητής του λαού και διαμορφωτής νοοτροπιών, κάτι που το πέτυχε στον ελληνικό χώρο, αλλά όχι και στη Γαλλία.

Το γαλλόφωνο έργο του Ζαν Μορεάς επέδρασε και στις δύο λογοτεχνίες· η επιδίωξή του για τη δημιουργία μιας αυθεντικής ποίησης, η αναζήτηση ενός διαφορετικού λογοτεχνικού ποιητικού τρόπου έκφρασης, τον ώθησαν να επιβάλει, μέσω της γαλλικής γλώσσας, το διακοσμητικό ύφος της παραδοσιακής ρομαντικής σχολής των Αθηνών στη Γαλλία. Σ' αυτήν του την προσπάθεια συγχώνευσε τη δημιουργική πράξη και το ελληνικό μεγαλείο, που γι' αυτόν αντιπροσώπευε το παρελθόν και το μέλλον.

Θαυμαστής του Μορεάς υπήρξε ο Γ. Σεφέρης, και στο άρθρο του, γραμμένο στα γαλλικά, «Deux aspects du commerce spirituel de la France et de la Grèce» (=Πνευματική επικοινωνία Γαλλίας - Ελλάδας), σχολίασε θετικά κι επαινετικά την προσφορά του «ελληνογάλλου» συγγραφέα, κατατάσσοντάς τον στη χορεία των δημιουργών που συντελούν στη διακίνηση ιδεών μεταξύ δύο πολιτιστικών οντοτήτων, δύο διαφορετικών συστημάτων.

Ο Μ. Μητσάκης, χρησιμοποίησε τη γαλλική γλώσσα προς το τέλος της ζωής του, όταν έπασχε από διάφορες νευρικές διαταραχές, όταν η συνείδησή του υπάκουε αποκλειστικά και μόνο στο υποσυνείδητό του.

Γι' αυτόν, η γαλλική γλώσσα εκφράζει τη γλώσσα που φαντάστηκε, που ονειρεύθηκε, που αναζήτησε στα βάθη του υποσυνείδητού του, αποκαλύπτοντας την αυτόματη γραφή, την αυτόματη έκφραση, την απαλλαγμένη απ' όλους τους περιορισμούς που η μητρική γλώσσα επέβαλε.

Ο Κωνσταντίνος Θεοτόκης, ο εισηγητής στην Ελλάδα του «κοινωνικού» μυθιστορήματος έγραψε το πρώτο του μυθιστόρημα στα γαλλικά, *La Vie de montagne* (=Η Ζωή στο βουνό), όταν ακόμη υποτιμούσε καθετί το ελληνικό, όταν αποκαλούσε την Ελλάδα «Γρεγουλιστάν», και θεωρούσε μεγάλο πλεονέκτημα να θεωρείται «Κόμης» του Παρισιού και της Βενετίας.

Ο Νικόλαος Επισκοπόπουλος «μεταμορφώνεται» σε Νικολά Σεγκύρ (Nicolas Ségur), μετά τις πρώτες του επιτυχίες στη λογοτεχνική Αθήνα.

Ο Νικολά Σεγκύρ θα επικεντρωθεί στο θέμα του «ελληνικού εξωτισμού», του έρωτα και του θανάτου, απ' όπου πηγάζει ο πόνος.

Ο Σεγκύρ δεν κατόρθωσε ν' αποκτήσει φυσικό προσωπικό ύφος, παρά την έντονη «ερωτική τολμηρότητα» στα έργα του, ίσως γιατί διατυπώνεται με μια δόση «μανιερισμού» και με πολλούς ελληνισμούς.

Στις αρχές του 20^{ου} αι, η λεγόμενη γενιά του '30, διαπίστωσε ότι είχε μια μεγάλη ευθύνη και οι συγγραφείς της επιχειρούν να επιφέρουν αλλαγές, στη θεματική, στα μοτίβα, στο ύφος, στα λογοτεχνικά είδη. Θέλουν μέσω της λογοτεχνίας να κερδίσουν την εμπιστοσύνη των αναγνωστών τους, να εμπνεύσουν μέσω των παραδοσιακών αξιών μια ελπίδα, να αποκαλύψουν νέους ορίζοντες.

Οι περισσότεροι απ' αυτούς θα βρεθούν στο Παρίσι όπου

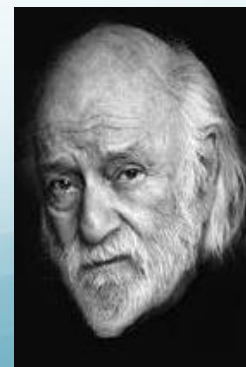
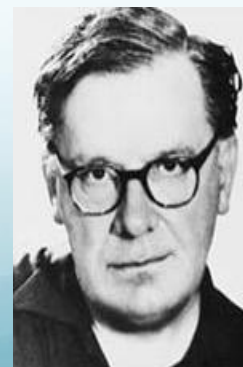
- το κύρος της γαλλικής λογοτεχνίας τους εντυπωσιάζει,
- τους φανερώνει τις ανεπάρκειες της ελληνικής γλώσσας,
- αντιμετωπίζουν το δίλημμα, σε ποια γλώσσα να γράψουν; Στη γαλλική, γλώσσα καλοδουλεμένη και διεθνή ή στη δημοτική, την άφτιαχτη και «επικίνδυνη».

Πολλοί είναι αυτοί που θα επιχειρήσουν να κάνουν τις πρώτες λογοτεχνικές τους απόπειρες στη γαλλική γλώσσα (Καζαντζάκης, Σεφέρης, Θεοτοκάς, Κάλας, Ελύτης, κλπ.) . Όμως η νοσταλγία της Ελλάδας, η έγνοια τους να συμβάλουν ουσιαστικά στην «εθνική υπόθεση», η συνειδητοποίηση ότι ανήκουν σε έναν από τους παλαιότερους πολιτισμούς, τους οδηγούν να επιλέξουν τελικά την ελληνική γλώσσα.

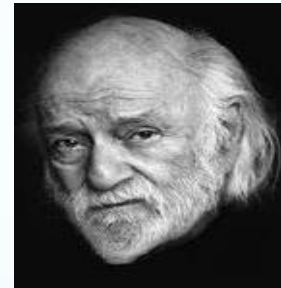
Για τους Έλληνες συγγραφείς η γλώσσα δεν είναι πλέον εργαλείο έκφρασης, αλλά μέσο επικοινωνίας. Τα λιγοστά έργα ελλήνων συγγραφέων που θα εκδοθούν στα γαλλικά (Καζαντζάκης, Εμπειρίκος, Κάλας, Λυμπεράκη, Εγγονόπουλος, Βαλαωρίτης) αντιπροσωπεύουν:

- μια τάση φυγής από την ελληνική πραγματικότητα,
- μια προσπάθεια να ευαισθητοποιηθεί ένα νέο κοινό,
- μια επείγουσα ανάγκη επικοινωνίας με μιαν άλλη κουλτούρα,
- μια ενθαρρυντική απόπειρα διεύρυνσης της νεοελληνικής ψυχής προς ένα άλλο κοινό,
- ένα αποφασιστικό στάδιο πρωτότυπης δημιουργίας.

Σήμερα η γαλλόφωνη λογοτεχνική παραγωγή δεν παρουσιάζει την αλλοτινή άνθιση, ειδικά του 19^{ου} αι. Την συναντάμε ωστόσο:

- στο έργο των υπερρεαλιστών συγγραφέων: Νίκου Εγγονόπουλου, Ζιζέλ Πράσιнос, Νάνου Βαλαωρίτη,

- ή των ποιητών: Άρη Αλεξάνδρου, Άνναλι, Τεό Κρασσά,

- στα πεζά των Κλεμάν Λεπίδη, Ανδρέα Κέδρο, Μέλπω Αξιώτη, Μιμικά Κρανάκη, αλλά και των Βασίλη Αλεξιάκη, Κωνστάνς Δημά,

- στο θέατρο της Μαργαρίτας Λυμπεράκη και στο αφηγηματικό έργο της κόρης της, Μαργαρίτας Καραπάνου.

Ο έλληνας συγγραφέας που γράφει σήμερα στη γαλλική γλώσσα, δεν το κάνει από σνομπισμό. Άλλοι λόγοι, πιο πρακτικοί, τον ωθούν να εκφραστεί και να περιπλανηθεί πολιτισμικά μέσω της γαλλόφωνης ετερότητας.

Η γαλλόφωνη αυτή παραγωγή δηλώνει ένας είδος αναζήτησης ταυτότητας του συγγραφέα μέσ' από τη «νέα» γλώσσα, ταυτότητα όχι τόσο εθνική όσο καλλιτεχνική, εκφραστική, προσωπική. Κι αυτό σήμερα κατανοείται, σ' έναν κόσμο όπου η «σύγχυση» των αξιών παίζει σημαντικό ρόλο στη διαμόρφωση μιας συνείδησης. Η εκδήλωση αυτής της κρίσης γίνεται ακόμη πιο αισθητή στους διανοούμενους που αναθράφηκαν και μοιράστηκαν δύο κουλτούρες, γιατί η ταυτότητα πριν απ' όλα είναι υπόθεση μιας συνειδητοποιημένης στάσης απέναντι στην ετερότητα.

Οι Έλληνες γαλλόφωνοι συγγραφείς, με τη στάση τους, αναζήτησαν κι αναζητούν να μεταφέρουν ένα μήνυμα στον «Άλλον», και μάλιστα πολλές φορές κάποιιοι επιχείρησαν να ταυτιστούν και με τον «Άλλον», χωρίς να το κατορθώσουν απόλυτα, γιατί ο λόγος τους, παρά τις όποιες μορφές και σχηματοποιήσεις που έλαβε, παρέμεινε, έντονα προσωπικός. Είναι η βασική αιτία που η επίδραση αυτής της γαλλόφωνης λογοτεχνικής παραγωγής, όσο σημαντική κι αν είναι για την πρόσληψη στην Ελλάδα γαλλικών στοιχείων, περιορίστηκε τελικά στην έκθεση ή στην προβολή των προσωπικών προβλημάτων των δημιουργών.

Αυτή η επαφή των δύο πολιτισμών που εκφράζεται μέσω της γαλλικής γλώσσας, δεν ανατρέπει την παραδοσιακή ισορροπία της ελληνικής κουλτούρας. Αντίθετα, αυτή η συνάντηση με τη γαλλοφωνία ενισχύει τη ελληνικότητα των συγγραφέων, τους προκαλεί έναν προβληματισμό για κάποιες αξίες, καθώς συνειδητοποιούν πράγματα και καταστάσεις από μια νέα σκοπιά.

Όλες αυτές οι παρατηρήσεις, ιστορικές και λογοτεχνικές, σχετικά με τη γαλλόφωνη λογοτεχνική παραγωγή ελλήνων συγγραφέων αποδεικνύουν ότι αυτή η δημιουργία συνέπεσε, τις περισσότερες φορές, με «κρίσιμες» φάσεις της νεοελληνικής λογοτεχνίας, όταν η τελευταία χρειάστηκε, είτε να αναζητήσει νέες διεξόδους, είτε να αντιμετωπίσει γλωσσολογικά προβλήματα, είτε, όταν άλλες συνθήκες κοινωνικές ή πολιτικές, στάθηκαν εμπόδιο στην εκφραστική δημιουργία ορισμένων συγγραφέων.

Η χρήση της γαλλικής γλώσσας, από Έλληνες συγγραφείς, εμφανίζεται σ' όλη τη μακρόχρονη ιστορία του ελληνικού πολιτιστικού γίγνεσθαι, ως μια διαφορετική έκφραση του ελληνικού πολιτιστικού δυναμικού, ως ανάδυση του βαθύτερου εγώ μερικών συγγραφέων, ως θετική συμβολή στην προσέγγιση δύο αντιλήψεων, δύο πνευματικών οντοτήτων, δύο πολιτισμών.